

ABDUQAYUM YO‘LDOSHEVNING “TIMSOHNING KO‘Z YOSHLARI ” QISSASIDA YANGI INSON KONSEPSIYASI

Gulandom Qodirova FarDU 2-bosqich magistranti

Milliy tafakkurda yalpi yangilanish boshlangandan beri ko‘pchilik tomonidan anglab yetilgan va tan olingan haqiqatlardan biri shu bo‘ldiki, odamning eng kichigi, eng ko‘rimsizi, eng g‘aribi, eng noshudi ham odamdir, Yaratganning xalifasi va shu bois azizdir. Binobarin, badiiy adabiyot mayda odamning ulkan va chigal ichki dunyosidagi cheksiz-chegarasiz xilma-xillikni tasvirlab berishi kerak. Bir qator nasriy asarlarda sirtdan qaraganda, ko‘zga tashlanib turadigan jihat yo‘q, barcha qatori, biroq ichki dunyosida iztirob va alamlar, ruhiy ezilishlar mavjud bo‘lgan “mayda” odamlarning his-tuyg‘ulari mahorat bilan aks ettirilgan.

Inson konsepsiyasi degani bu – mustaqil jamiyat va uning harakatlantiruvchi kuchi hisoblangan yangi shaxs konsepsiyasi demakdir. Shu boisdan ham bugungi kunda ma‘naviy-axloqiy masalalar qissalar psixologizmini belgilab bermoqda. Qolaversa ulardagi konflikt ko‘rinishlari ham ichki kolliziya turida, ya‘ni ko‘proq shaxsning o‘zini-o‘zi anglab yetishi, shaxsiyatidagi qusurlar bilan kurashishi singari muammolarni tashkil etmoqda. Ma‘lumki, har bir davr adabiyoti o‘z qahramonlarining falsafiy-estetik dunyosi bilan bir-biridan farq qiladi. Shu ma‘noda mustaqillik davri qissachiligi qahramonlarining badiiy-estetik dunyosi, ma‘naviy-axloqiy izlanishlari, intellektual dunyosining o‘rganilishi, ilmiy-nazariy umumlashmasini kutayotgan dolzarb masalalaridan hisoblanadi. Bugungi qissachiligimizdagi muhim fazilatlardan biri adiblarimizning shirin yolg‘ondan uzoqlashib, hayotning konkret va real muammolari xususida mulohazakorlikka berilganida ko‘zga tashlanadi.

Qissachiligimizning hozirgi shakllanish yo‘sinlari mahzun o‘ychanlikka, mulohazakorlikka yo‘g‘rilib bormoqda. Buning natijasi o‘laroq shaxs, inson, ayol psixologiyasining jamiyat, tabiat voqea-hodisalari bilan omuxta badiiy-

falsafiy tadqiq etish tamoyili kuchayib bormoqda. Qissa qahramonlarining esa ko‘ngil deb atalgan buyuk mamalakat sirlarini o‘qishda, ma‘nolarini anglashda hissiy intellektualligining mavqei ortib bormoqda. Shu bilan birgalikda, mustaqillik davri nasrida ma‘naviy dunyosi quruqshagan, risoladagi odamlarday fikrlash va o‘zgalarni tuyish saodatidan mahrum bo‘lgan ma‘naviyatsiz kimsalarni tasvirlash mahorati ham shakllanib bormoqda. Ana shunday yozuvchilarimiz qatorida Abduqayum Yo‘ldoshev qissalari salaflari ijodiy tajribalari bilan birgalikda boshqalarnikiga o‘xshamagan o‘ziga xos badiiy tafakkur tarzi va poetik tasvir uslubi bilan namoyon bo‘ladi.

Abduqayum Yo‘ldoshevning “Timsohning ko‘z yoshlari” qissasi 2001-yilda “Yoshlik” jurnalida e‘lon qilingan. “Asar bugunning belgilari quyuq aks etganligi bilan ajralib turadi. Qissada ismi tabiatiga o‘xshash Munis timsoli o‘ziga xos chizgilar bilan ishlangan. Qissaning o‘quvchi e‘tiborini tortadigan dastlabki jihati uning yumorga yo‘g‘rilganidir. Agar yozuvchi fojeiy hodisani yumor asosida bayon etsa, bu uslubiy yo‘nalishni kengroq, chuqurroq ochish lozim. Hajv a)

yumor va b) satiradan iborat. Hikoyachining voqelikka va personajlarga munosabati hajviy. Ammo asar hajviy yoʻnalishda emas. U kulgi tugʻdirmaydi. Qissa shunday ruhda boshlanib, shunday ohanglarda yakun topadiki, alaloqibat, oʻquvchida kulgidan koʻra yigʻiga moyillik uygʻonadi. Hikoyachi muallifning har bir hodisa, har bir ifoda zamirida yashirinishi mumkin boʻlgan tag maʼnoga ishora qilaverishi oʻquvchini soʻz tagidan soʻz qidirishga majbur etadi. Ushbu qissada hammaga, har narsaga va avvalo, oʻziga tanqidiy munosabatda boʻladigan, ammo aytishga ham arzimaydigan zigʻirday manfaati sabab qissadagi fojiviy voqealarga aralashmagan gʻoyat ishchan hikoyachi-korrektor; bekorchilikdan boshqa ishi yoʻq, uchragan yigit-qizni toleʼnomaga qarab bir-biriga yaqinlashtirishga tiyiqsiz ravishda intiladigan befahm Salomat opa; yalqovligi, omadsizligi, qobiliyatsizligi sabab ishi yurishmagan va buning alamini ojiz, himoyasiz odamlardan olib rohatlanadigan Posbonboy obrazlari juda katta dard bilan ishlangan” [5;127].

Asarda yozuvchi ikki xil ayol obrazini yaratadi. Ular ikkalasi bir xonada ishlaydilar, bir havodan nafas oladilar. Salomat opa Munisaga “onalik” qilmoqchi boʻladi. Uni oʻzicha kashf qilib olgan tush taʼbirlariga ishontirib, hayotini butunlay izdan chiqarib yuboradi. Asar qahramoni hisoblangan Munisa obrazi esa oʻzida kamsuqumlik va oddiylik, soddalik va ishonuvchanlik sifatlarini oʻzida jamlaganligi bilan oʻquvchi eʼtiborini tortadi. “Ayol psixologiyasini aniq tasvirlash u yoqda tursin, chuqurroq anglab yetishning oʻzi oliy matematikaning oʻn nomaʼlumli tenglamasini yechishday gap! Ayol ruhiyati koʻpincha goʻzal va shaffof bahor bulutiga oʻxshaydi yarim soatdan keyin qayoqqa suzishini oʻzi ham bilmaydi” [2;75]. Yuqoridagi fikrlardan anglashiladiki, ayol kishini tushunish va u bilan yashash uchun har narsaga tayyor turmoq lozim. Salomat opa oz oʻylari, munajjimlar bashorati, tush taʼbirlari orqali hammaga “yoʻl” koʻrsatuvchi vazifasini bajaradi. Asarda shunday “yoʻl”dan biri Munisaga ham koʻrsatiladi, aniqrogʻi asl fojea shu yerdan boshlanadi. “Mening oʻzim ham kechasi timsohni koʻrib chiqqanmanu, ertasi kuni pochchangizni uchratib qolganda hech bir oʻylab oʻtirmasdan shartta etagiga yopishib olganman-qoʻyganman”[4;9]. Salomat opa uchun tush, uning taʼbiri muhim. U koʻrgan tushining taʼbiriga qarab ish tutadi. Goʻyo shu timsoh Munisaning tushiga kirsayu, u turmushga chiqsa... Biroq Munisa bu “buyurtma” qilingan tushni koʻrmas, opaga yoq deb javob berish nihoyatda qiyin edi. Astoydil yigʻlasang soʻqir koʻzdan ham yosh chiqadi deb, bekorga aytishmagan. Oʻsha qaysar timsoh qizning tushiga kiradi. Voqelar tilsimi shu yerdan rivojlanadi. Salomat opa obrazi mohiyat eʼtibori bilan mantiqsizligi, beʼmaniligi tufayli har qanday dashnomlarga loyiq gʻalati shaxs. Uning jamiyatda xudbin boʻlib yashashlari yozuvchi tomonidan har tomonlama tadqiq etiladi.

Qissada ezilgan ayolning psixologiyasi, uning oʻz davriga yarasha fikrlash tarzi real tasvirlangan. Salomat opa obrazi ijobiy va salbiy holda tasvirlanadi.

Sinkretiklik, yaʼni xarakterlardagi ijobiy va salbiy belgilarni bir-biridan ajratmay, ularni oʻzaro uygʻun va aralashib ketgan holda tasvirlash folklor asarlaridagi xalq qahramonlari tasvirining spetsifikasini tashkil etadi[1;139]. Asarda Salomat opa obrazi sinkretik shaklda namoyon boʻladi. Bu xarakterning ijobiy va salbiy qirralari, sifatlari birmuncha aralash holda namoyon boʻladi.

Asarda hikoyachi korrektor zamonamizning ijobiy va peshqadam g'oyalarini tashuvchi qahramon. U sodir bo'layotgan voqealarning passiv kuzatuvchisigina emas, balki uning aktiv ishtirokchisidir. Hikoyachi Salomat opa kamchiliklariga o'z munosabatlarini bildirmay tura olmaydi. Inson tabiati, holatidagi ko'rinishlarini asl holda tasvirlash ma'qul, aksincha, inson tabiati tashqaridan bo'ladigan zo'ravonliklarni o'zlashtira olmaydi. Ayolni amazonga aylantirish uchun beqiyos qiynov-azoblaridan o'tiladi. Inson tabiatini o'zgartirishga har qancha tirishmasinlar, ayol ayolligidan voz kechmaydi. Turmush qurish, nasl qoldirishga intiladi[3;316]. Salomat opa obrazi orqali yozuvchi ayol kishini jamiyatdagi o'rni, ayniqsa, oiladagi muhim vazifalarini eslatib o'tadi. Biroq, oila ishlari - tashvishlari uning turmush o'rtog'i zimmasida. Uning oilasida biror marta janjal bo'lmagan, rashk tuyg'usi ular uchun begona. Oilada na erning o'rni bor, na ayolning. Shuning uchun bo'lsa kerak, Salomat opa xarakterida ijobiy fazilatlar va salbiy unsurlar parallel holda tasvirlanadi. Xarakter mohiyatini to'g'ri belgilagan yozuvchigina qahramondagi ichki ziddiyatni ishonarli tasvirlay oladi. Xarakter mohiyatining aniq belgilanganligini qahramondagi harakat, fe'l-atvor, gap-so'z, tashqi ko'rinishi aro birlikning vujudga kelishida sezish mumkin. Ya'ni psixologik belgilarning bexato tasvirida xarakter mohiyati ochiladi[3;186].

Psixologik belgilar portret tasvirida aniq ko'rinadi. Mohir san'atkor qahramonning portreti orqali uning qalbini chuqur yoritadi. Bu qissada mohir san'atkorlik vazifasini yozuvchi hikoyachi – korrektorga topshiradi. Hikoyachi Munisaning portreti orqali uning qalbidagi tuyg'ularni chuqurroq yoritadi. U Munisa portretini chizishda va xarakterini ochishda o'ziga xos usuldan foydalanadi. "...Ingichka barmoqlari shu qadar nozik ediki, qalamni sal qattiqroq qissa bas, ular duv to'kilib tushadigandek edi... Faqat qizning katta-katta ko'zlari odamga juda samimiy fikri ojizimcha, andakkina g'ussa aralash mayinlik bilan boqardiki, o'lay agar, salgina fahm farosatdan qisilmagan istalgan erkak qarshisida ma'suma ishonuvchan bir qushcha turganini darhol his qilar – qo'yar, inchunun, aynan ushbu taassurot tufayli Munisaga nisbatan yomonroq xayolga borish imkoniyati deyarli yo'qqa chiqardi"[4;6].

Munisa o'zining kamtarligi, kamsuqumliligi va ishchanligi, issiq istarasi bilan ishxonadagilarning mehrini qozonadi, u kattalarni hurmat qiladi. 28-30 yoshlar chamasidagi Munisa nihoyatda, dardga vazmin, oilaparvar, ichidagini tashiga chiqarmaydigan, atrofdagilardan ayb axtarmaydigan, hammasini taqdir izmiga tashlab "mayda" insonlar qo'lida qo'g'irchoq bo'layotganiga qaramay unga qarshilik ko'rsata olmaydigan obraz. Asarda Munisaning qalb tug'yonlari tilga olinmaydi. Biroq hikoyachi uning tashqi qiyofasidan xursandligi, xijolat totayotgani, xafaligi haqida fikr yuritadi. Munisa go'yo dard uchun, xo'rlanish uchun tug'ilganday. U hech qachon Posbondan ham, Salomat opadan ham nolimaydi. Uning katta aybi nolimasligi, muteligidir. Munisa kamtarin, xoksor tortinchoq qiz. U xudbin, hamma narsadan shaxsiy manfaatlarini ustun qo'yadigan kishilarning qurboniga aylandi.

ADABIYOTLAR:

1. Адабий тур ва жанрлар. 1-том, Тошкент, “Фан” н-ш., 1991 йил.
2. Ҳошимов Ў. Саккизинчи мўъжиза. Тошкент. Мумтоз сўз. 2009 йил.
3. Расулов А. Бадиийлик - безавол янгилик. Т., Шарқ н-ш. 2007 йил.
4. Йўлдошев А. Тимсоҳнинг кўз ёшлари. Тошкент. Янги аср авлоди. 2003-йил.
5. Йўлдошев Қ. “Ёниқ сўз”, Тошкент. Янги авлод. 2006 йил.
6. Soatova, N. (2020). Shuhrat lirikasida badiiy ifoda tasvir vositalari. *Архив Научных Публикаций JSPI*, 1(63). извлечено от https://science.i-edu.uz/index.php/archive_jspi/article/view/3630
7. Soatova, N. (2020). Shuhrat lirikasida haqida. *Архив Научных Публикаций JSPI*, 1(67). извлечено от https://science.i-edu.uz/index.php/archive_jspi/article/view/3632
8. Soatova, N. (2020). Shuhrat lirikasida inson va umr mazmuni. *Архив Научных Публикаций JSPI*, 1(56). извлечено от https://science.i-edu.uz/index.php/archive_jspi/article/view/4628
9. Soatova, N. (2020). Shuhrat she'rlarining ayrim xususiyatlari haqida. *Архив Научных Публикаций JSPI*, 1(63). извлечено от https://science.i-edu.uz/index.php/archive_jspi/article/view/3634
10. Soatova, N. (2020). “Oltin zanglamas” romanida ayollar tasviri. *Архив Научных Публикаций JSPI*, 1(56). извлечено от https://science.i-edu.uz/index.php/archive_jspi/article/view/4629
11. Soatova, N. (2020). An'ana va izdoshlik. *Архив Научных Публикаций JSPI*, 1(65). извлечено от https://science.i-edu.uz/index.php/archive_jspi/article/view/4106
12. Soatova, N. (2020). Badiiy adabiyotda salbiy obrazlarning qiyosiy tahlili. *Архив Научных Публикаций JSPI*, 1(55). извлечено от https://science.i-edu.uz/index.php/archive_jspi/article/view/4633
13. Soatova, N. (2020). Uch ijodkorning obraz yaratish mahorati hususida. *Архив Научных Публикаций JSPI*, 1(55). извлечено от https://science.i-edu.uz/index.php/archive_jspi/article/view/4638
14. Turova, P. (2020). Adabiy jarayon: folklor va badiiyat. *Архив Научных Публикаций JSPI*, 1(43). извлечено от https://science.i-edu.uz/index.php/archive_jspi/article/view/5476
15. Turova, P. (2020). Adabiy–estetik ideal kategoriyasining transformatsiyalanish jarayoni (Jizzaxlik ijodkorlar misolida). *Архив Научных Публикаций JSPI*, 1(45). извлечено от https://science.i-edu.uz/index.php/archive_jspi/article/view/5477
16. Turova, P. (2020). Jizzax adabiy muhitida ijtimoiy davr va shaxs ma'naviyatini aks ettirishi. *Архив Научных Публикаций JSPI*, 1(82). извлечено от https://science.i-edu.uz/index.php/archive_jspi/article/view/7291
17. Eshonqulova, S. (2020). Matn mazmunini o'zida tashiydian birliklar. *Архив Научных Публикаций JSPI*, 1(84). извлечено от https://science.i-edu.uz/index.php/archive_jspi/article/view/7357

18. Eshonqulova, S. (2020). “Boburnoma”da ijodkorlar haqida berilgan ma’lumotlarning zamima sifatidagi ahamiyati . *Архив Научных Публикаций JSPI*, 1(84). извлечено от [https://science.i-
edu.uz/index.php/archive_jspi/article/view/7361](https://science.i-
edu.uz/index.php/archive_jspi/article/view/7361)
19. Eshonqulova, S. (2020). Mif va she’riyat. *Архив Научных Публикаций JSPI*, 1(84). извлечено от [https://science.i-
edu.uz/index.php/archive_jspi/article/view/7362](https://science.i-
edu.uz/index.php/archive_jspi/article/view/7362)
20. Eshonqulova, S. (2020). Tarixiy shaxs siymosi va badiiyat. *Архив Научных Публикаций JSPI*, 1(84). извлечено от [https://science.i-
edu.uz/index.php/archive_jspi/article/view/7363](https://science.i-
edu.uz/index.php/archive_jspi/article/view/7363)
21. Rajabova M. B. EXPRESSION OF IMAGES RELATED TO NATIONAL TRADITIONS IN A. NAVOI’S WORK //Scientific reports of Bukhara State University. – 2020. – Т. 4. – №. 5. – С. 141-146.
22. Baqoevna R. M., Oxunjonovna S. H., Qodirovna A. Z. ANALYTICAL AND SYNTHESIZED FOLKLORISM IN NAVOI’S WORK //Journal of Contemporary Issues in Business and Government. – 2021. – Т. 27. – №. 2. – С. 1626-1633.
23. Baqoevna R. M. Interpretation Of Navruz In Navoi's Work //International Journal of Progressive Sciences and Technologies. – 2021. – Т. 25. – №. 1. – С. 16-23.
24. Rajabova M. B., Akhrorova Z. R. UVAYS QARANIY IN THE INTERPRETATION OF FARIDUDDIN ATTAR AND ALISHER NAVOI //Scientific reports of Bukhara State University. – 2020. – Т. 4. – №. 2. – С. 219-223.
25. Ражабова М. Б. ГЁТЕ И ВОСТОК //Контактная информация Организационного комитета конференции. – С. 54.